

<http://dx.doi.org/10.16926/zc.2016.42.03>

Mateusz PAWLAK

Doktorant

Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie

Częstochowa w podręcznikach historii XX i XXI wieku

Problematyka częstochowska w opracowaniach do nauczania historii na przestrzeni wielu lat znalazła swoje miejsce, lecz była różnie rozpatrywana w zależności od okresu historycznego. To samo dotyczyło informacji związanych z tym miastem, które ulegały uszczegółowieniom. W podręcznikach historii wydzielono cztery zasadnicze zagadnienia odnoszące się do Częstochowy, a mianowicie: potop szwedzki i atak wojsk szwedzkich na klasztor jasnogórski, konfederacja barska i ostatni punkt obrony konfederatów – w Częstochowie, „plan sześćioletni” i odnowa huty w Częstochowie, nazywanej hutą im. Bolesława Bieruta, oraz obchody milenijne i „aresztowanie” kopii obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej na polecenie władz komunistycznych. Treści te charakteryzowano bardzo różnie, czasami sygnalizowano je tylko, posługując się ogólnikami, czasami jednak starano się wskazać na nieco konkretniejsze fakty, a także wzbogacać narrację poprzez dłuższe opisy i materiał graficzny.

Wątki częstochowskie w opracowaniach do nauczania historii pojawiały się już w okresie międzywojennym. Wraz z ukształtowaniem się państwa polskiego na pierwszy plan w edukacji historycznej wysuwały się problemy dotyczące normalizacji politycznej i gospodarczej państwa, wskutek czego tematyka częstochowska, zaliczana do historii lokalnej i regionalnej, była ujmowana marginalnie¹. Te problemy zaczęto przedstawiać szerzej od lat trzydziestych XX wieku, kiedy to w programach do nauczania historii wyraźnie zalecano, aby uczniowie poznawali też dzieje swojego regionu, które mogli od ówczesnej chwili połączyć z historią państwa. Jednakże nie znaczy to, że w drugiej deka-

¹ Urbanowicz B., *Res Czenstochovianae w szkolnej edukacji historycznej w latach 1922–2001*, [w:] *Literatura i kultura w Częstochowie, Częstochowa w literaturze i kulturze*, red. Hurnikowa E., Wróbel E., Wypych-Gawrońska A., Częstochowa 2009, s. 244.

dzie XX stulecia Częstochowa i inne elementy historii regionalnej w ogóle nie występowały.

Autorzy programów i podręczników z lat dwudziestych XX wieku, najczęściej w tematach poświęconych miastom polskim, informowali, że w Częstochowie doszło do obrony klasztoru jasnogórskiego podczas potopu szwedzkiego. Wskazywano też na konfederację barską, a także na postać Augustyna Kordeckiego i Kazimierza Pułaskiego². Nie eksponowano jednocześnie tej problematyki w dużym wymiarze, bowiem jak autor wspomniał we wstępie, zajmowano się w historii innymi kwestiami. Zmianę można odnotować w latach trzydziestych. Autorzy podręczników z tamtego okresu skupili swoją uwagę na najeździe szwedzkim na Polskę w XVII wieku, a co za tym idzie – pisali o ataku Szwedów na Częstochowę i Jasną Górę. Dla przykładu można tutaj wskazać na podręcznik autorstwa Hanny Pohoskiej i Marii Wyszackiej, w którym to autorki napisały, że obrona Jasnej Góry miała specjalne znaczenie patriotyczne i moralne³, a wieści spod klasztoru cieszyły ludzkie umysły.

Szerszego opisu dokonała w swoim podręczniku Gizela Gebertowa, wydzielając nawet w nim odpowiedni temat, a mianowicie: „Obrona Częstochowy”. Całość jej narracji przybrała charakter opowiadania. Gebertowa pisała w nim, że pod klasztor Jasnej Góry przystąpiły wojska szwedzkie, na czele z generałem Millerem, aby zdobyć tamtejsze skarby⁴. W dalszej kolejności autorka podręcznika informowała odbiorców, że król Szwedów – Karol X Gustaw – zajął już prawie całą Polskę i najważniejsze miasta, a władca kraju atakowanego, tj. król Jan Kazimierz Waza, musiał schronić się na Śląsku. Zaznaczyła też, że generał Miller nie przypuszczał tego, że klasztor w Częstochowie, który sam nazywał „kurnikiem”, będzie się bronił. Nawet gdy otoczył go wojskiem, postawił działa i przesłał list do przeora – księdza Augustyna Kordeckiego – z rozkazem wejścia swoich jednostek, ten nie ugiął się pod jego rozkazami. Wobec tego Jasna Góra, zwana też w tym opracowaniu przez autorkę cudownym i świętym miejscem, została oblężona przez nieprzyjaciela⁵. Klasztor był atakowany kulami i pociskami z dział oraz ognistymi pochodniami zarówno w dzień, jak i w nocy, przez czterdzieści dni. Załoga Jasnej Góry gasiła pożary i jednocześnie próbowała skutecznie się bronić. Oprócz tego nocami z zaskoczenia atakowała po cichu obóz szwedzki, a wewnątrz świątyni podnosiła morale ludzi broniących jej przez śpiewanie nabożnych pieśni. Gebertowa wskazała też na postać księdza przeora Kordeckiego, który wspierał ducha walki, czuwał nad wszystkim, a nadto starał się zaopatrywać swoją załogę w to, co było potrzebne⁶. Generał Miller, jak pisze

² Tamże, s. 244.

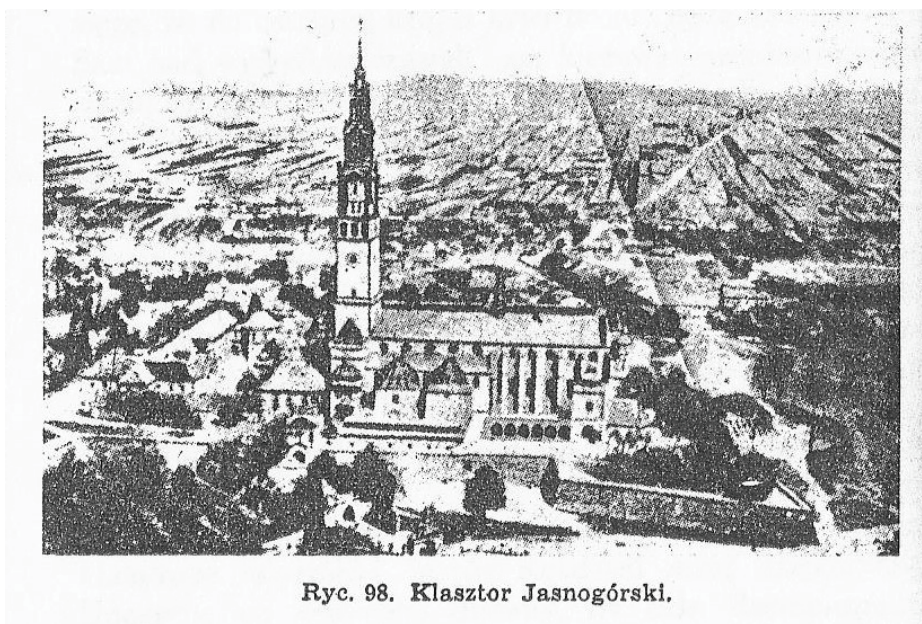
³ Pohoska H., Wyszacka M., *Podręcznik dla klasy V szkoły powszechnej*, Warszawa 1933, s. 218; por. Urbanowicz B., *Res Czenstochovianae w szkolnej edukacji historycznej...*, s. 245.

⁴ Gebertowa G., *Historia dla V klasy szkół powszechnych*, London 1946, s. 202.

⁵ Tamże, s. 203.

⁶ Tamże, s. 204.

autorka, niemogący zdobyć klasztoru, w dzień Bożego Narodzenia wysłał notę do przeora, w której obiecał, że za okup odstąpi od oblężenia. Odpowiedzią było zaznaczenie, że ze względu na zniszczenia skarbca klasztor nie dysponuje pieniędzmi. W konsekwencji tego w drugi dzień Bożego Narodzenia, nocą i bezgłośnie, wojska szwedzkie odstąpiły od ataku Jasnej Góry. Ksiądz Kordecki odprawił wówczas mszę dziękczynną, a dzwony obwieściły sukces. Gebertowa napisała też, że dzieje te są znane m.in. dzięki pamiętnikowi przeora jasnogórskiego⁷. W podręczniku tym Częstochowa pojawiła się jeszcze w tematach „Stefan Czarniecki” i „Śluby Jana Kazimierza”, w których dosłownie w jednym zdaniu autorka poinformowała, że triumfalna obrona klasztoru jasnogórskiego wywołała ogólną radość społeczną, a ludzie zaczęli powstawać masowo przeciwko wrogim wojskom. Przez to też na powrót do kraju zdecydował się król Jan Kazimierz⁸. W opracowaniu, jak daje się zauważyć, nie występują daty roczne i dzienne. Odnotować można też brak tekstów źródłowych. Ekspozycja za to jest postacią księdza Kordeckiego, z jego niemalymi zasługami, i aspekt religijny obrony Jasnej Góry. Obronie tej przypisano wielkie znaczenie w historii narodu. Temat ów posiadał także blok ćwiczeniowy oraz rycinę obrazującą klasztor jasnogórski.

Ryc. 98. Klasztor Jasnogórski.

Ryc. 1. Klasztor Jasnogórski w Częstochowie

Źródło: Gebertowa G., *Historia dla V klasy szkół powszechnych*, London 1946, s. 202.

⁷ Tamże, s. 204.

⁸ Tamże, s. 205 i 207.

W 1938 roku pojawił się podręcznik autorstwa Janiny Schoenbrenner, w którym także nie zabrakło wątków częstochowskich i obrony klasztoru. Pisała w nim, że generał Miller, stanąwszy pod murami fortecy, dokonał jej oblężenia. W niej to też znalazła się mało liczna grupka ludzi, która postanowiła bronić tego miejsca⁹. Autorka więc, jak w poprzednim opracowaniu, wskazywała na aspekty religijne. Ponadto dużą rolę w jej opisie odegrał ksiądz Kordecki, a samo zwycięstwo i odparcie Szwedów spod Częstochowy wywołało radość w polskim narodzie, a przez to do kraju mógł wrócić król Jan Kazimierz. Na zbliżone treści w swoich podręcznikach, pochodzących z okresu międzywojennego, uwagę zwrócili następujący autorzy: Wincenty Zakrzewski, Jan Dąbrowski i Adam Szelański. Ten ostatni prezentował dokładną datę ataku wojsk szwedzkich na klasztor, tj. listopad–grudzień 1655 roku, a także nie pisał on o obronie Jasnej Góry, lecz miasta – Częstochowy¹⁰. Te wybrane opracowania wskazują więc na duże zainteresowanie tą problematyką.

Podsumowując, Częstochowa znalazła swoje miejsce w podręcznikach okresu dwudziestolecia międzywojennego, chociaż głównie prezentowano w nich tylko problem oblężenia Jasnej Góry podczas potopu szwedzkiego. Autorzy przedstawionych tu podręczników, zaznaczali w swoich narracjach moralny i patriotyczny charakter zwycięstwa załogi klasztoru, w rezultacie którego nastąpiła powszechna radość społeczna, oraz uwidaczniali religijne podłoże obrony. Prezentowali Jasną Górę jako miejsce święte i cudowne, z obrazem Matki Bożej. Odwoływali się też często do ucieczki króla Jana Kazimierza z Polski na skutek inwazji wojsk szwedzkich i prezentowali postać generała Millera, odpowiedzialnego za oblężenie klasztoru w Częstochowie. Akcentowali również pozycję księdza Augustyna Kordeckiego, któremu przypisywali cechy przywódcze. Ponadto ksiądz dodawał wszystkim obrońcom ducha walki i czuwał nad przebiegiem walk. W książce Gizeli Gebertowej pojawił się nawet tytuł tematu związanego z Częstochową: „Obrona Częstochowy”.

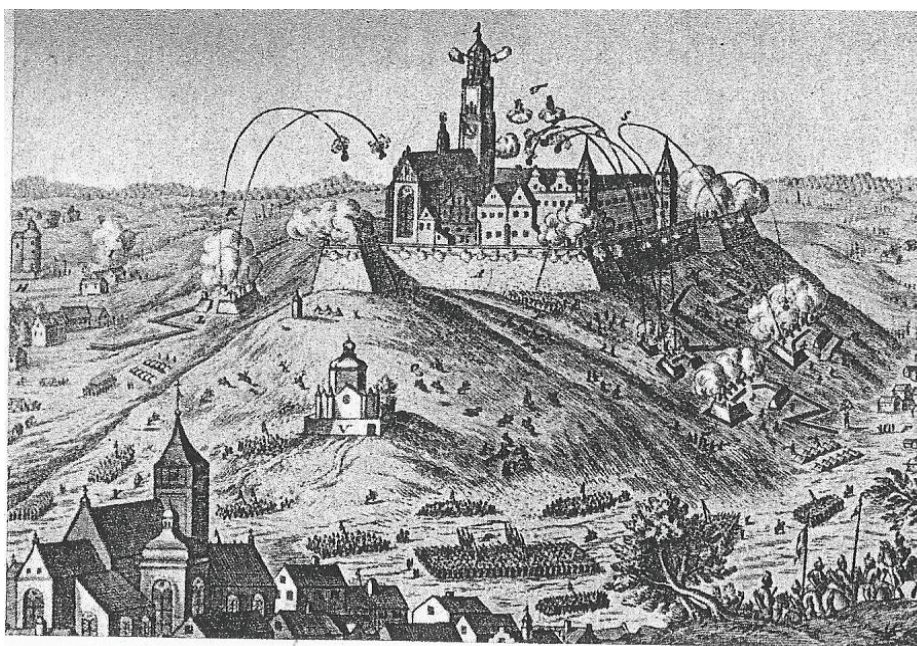
W Polsce Ludowej sytuacja ogólna edukacji historycznej wyglądała zupełnie inaczej. W państwie, które dostało się po II wojnie światowej do bloku wschodniego, władzę przejęli komuniści. Historia stała się narzędziem propagandy. W treściach nauczania aprobowano w jak największym zakresie apoteozę Polski Ludowej¹¹ i dlatego młodzież była zobowiązana do poznawania jej dziejów, a także musiała dostosować się do wszelkich przemian, jakie wydarzyły się w powojennej szkole. „Podręczniki były przesiąknięte frazeologią i treściami, z których nawet nauczyciele, a co dopiero uczniowie, nie zdawali sobie sprawy,

⁹ Schoenbrenner J., *Dzisiaj i dawniej na ziemiach polskich. Podręcznik do nauki dla klasy V szkół powszechnych drugiego i trzeciego stopnia*, Warszawa 1938, s. 155.

¹⁰ Urbanowicz B., *Jasna Góra w szkolnej edukacji historycznej*, „Wiadomości Historyczne”, 2014, nr 6, s. 23.

¹¹ Wojdon J., *Propaganda polityczna w podręcznikach dla szkół podstawowych Polski Ludowej (1944–1989)*, Toruń 2001, s. 27.

że mają one charakter komunistyczny [...]”¹². Edukacja historyczna charakteryzowała się odmiennością, bowiem była zależna od stopnia natężenia ideologizacji oraz cenzury podręcznikowej, jaka występowała w szkolnictwie¹³. W okresie stalinowskim, kiedy to edukacja szkolna podlegała dużym wpływom, niewygodne fakty opisywano krótko i zwięźle, starając się nie wnikać w zasadnicze szczegóły. Kolejne okresy, aż do roku 1989, prezentowały się zmniejszeniem owego procesu, ale do końca trwania tego systemu politycznego nie został on całkowicie wykluczony. Owo redukowanie ideologizacji w dużej mierze polegało tylko na tym, że można było pisać więcej niż dotychczas, nawet o rzeczach, które wcześniej uznawano za zakazane. Trzeba było jednak pamiętać, że cały czas trwała cenzura i ideologizacja¹⁴. Takie wnioski skłaniają więc do stwierdzenia, że w nauce historycznej dochodziło do wielu deformacji i zniekształceń.

Oblężenie Jasnej Góry przez Szwedów — według dawnego rysunku

Ryc. 2. Rysunek obrazujący oblężenie Jasnej Góry przez Szwedów

Źródło: Klubówna A., Stępieniowa J., *W naszej Ojczyźnie. Podręcznik historii dla klasy IV*, Warszawa 1961, s. 76.

¹² Brynkus J., *Komunistyczna ideologizacja a szkolna edukacja historyczna w Polsce (1944–1989)*, Kraków 2013, s. 460.

¹³ Pawlak M., *Niemieckie obozy koncentracyjne na ziemiach polskich w podręcznikach historii*, maszynopis pracy magisterskiej napisanej pod kierunkiem naukowym dr hab. prof. AJD Beaty Urbanowicz, Częstochowa 2015, s. 140.

¹⁴ Tamże, s. 140–141.

Nie daje się oczywiście pominąć w tym układzie historii regionalnej i wątków częstochowskich jej podległych, które również zmieniały swój kształt, w myśl wymienionych wyżej norm i zasad obowiązujących w Polsce Ludowej. W podręczniku autorstwa Anny Klubówny i Jadwigi Stępieniowej Częstochowa pojawiła się w temacie „Najazd Szwedzki”. Autorki lapidarnie starały się wytłumaczyć uczniom klasy IV, że gdy Szwedzi zaatakowali w Częstochowie klasztor, ten bronił się długo i nie poddał do samego końca. Ukrywało się w nim sporo rodzin szlacheckich, warstwa chłopska i mieszczaństwo z okolic. Klubówna i Stępieniowa uwieńczyły tę tematykę słowami „Odeszli Szwedzi z niczym spod Częstochowy. Odeszli jeszcze spod kilku innych miast i zamków”¹⁵. Wzbogaciły też one swoją narrację rysunkiem, przedstawiającym oblężenie Jasnej Góry przez Szwedów. Jest to zatem pierwsze wybrane opracowanie okresu Polski Ludowej, gdzie brak było szczegółowych opisów. Na uwagę jednak zasługuje fakt, iż autorki te dotychczas jako jedyne wymieniły warstwy społeczne, które szukały schronienia w częstochowskiej świątyni.

Równie symbolicznie problem ten przedstawili w swoim podręczniku Stanisław Arnold, Jerzy Michalski i Kazimierz Piwarski. Częstochowa pojawiła się w temacie „Walka narodu polskiego z najazdem szwedzkim”. Autorzy zakomunikowali tylko tutaj, że wojska szwedzkie walczące na terenach całej Polski równocześnie toczyły walki z broniącą się przed ich atakami twierdzą częstochowską. Sama obrona tego miasta, jak podają autorzy, miała istotne znaczenie moralne. Powodowała też ożywienie mas społecznych do walki z najeźdźcą¹⁶. Autorzy ci nie zamieścili w swoim opracowaniu charakterystycznych rycin czy rysunków z tego okresu. Trzeba jednak wyróżnić dwa zagadnienia. Po pierwsze – pisali o „obronie Częstochowy”, bądź „twierdzy częstochowskiej”, co będzie charakterystyczne w Polsce Ludowej, i po drugie – akcentowali wyraźnie moralny i religijny aspekt tej obrony.

Kolejny podręcznik, autorstwa Stanisława Szostakowskiego, nie poruszał żadnych kwestii dotyczących Częstochowy. W tematach: „Najazd Szwedów na Polskę” czy „Pierwszy rozbiór Polski”¹⁷ nie pojawiło się ani jedno zdanie czy słowo dotyczące dziejów Częstochowy bądź klasztoru jasnogórskiego.

W opracowaniu Adama Galosa, Józefa Gierowskiego, Józefa Leszczyńskiego i Romana Wapińskiego problem Częstochowy opisano w powiązaniu z konfederacją barską. Opis ten nie był jednakże zbyt szczegółowy. Autorzy o Częstochowie wspominali w temacie „Pierwsze reformy i pierwszy rozbiór Polski”, w podrozdziale „Kazimierz Pułaski”¹⁸. Wykazali, że Kazimierz Pułaski, który

¹⁵ Klubówna A., Stępieniowa J., *W naszej Ojczyźnie. Podręcznik historii dla klasy IV*, Warszawa 1961, s. 77.

¹⁶ Arnold S., Michalski J., Piwarski K., *Historia Polski. Od połowy XV wieku do roku 1795*, Warszawa 1962, s. 164.

¹⁷ Szostakowski S., *Historia dla klasy VI*, Warszawa 1972, s. 108–111 oraz 136–139.

¹⁸ Galos A., Gierowski J., Leszczyński J., Wapiński R., *Historia dla klasy II technikum*, Warszawa 1973, s. 37.

w dalszych swoich losach włączył się w walce o niepodległość Stanów Zjednoczonych, najpierw w czasie właśnie konfederacji barskiej z sukcesem bronił się w Częstochowie, a następnie aranżował wypad w głąb Polski¹⁹. Podręcznik ten nie posiadał żadnych konkretnych rycin dotyczących prezentowanej tutaj tematyki oraz brak było w nim bloków ćwiczeniowych.

W trzech kolejnych opracowaniach, pochodzących z lat siedemdziesiątych XX wieku, których autorami byli Marian Wojciechowski, Andrzej Leszek Szcześniak i Roman Wapiński, wątek częstochowski znajdował się w tematyce gospodarczej i nawiązywał do lat pięćdziesiątych XX wieku. Autorzy ci w podrozdziałach „Wyniki planu sześcioletniego”, „Osiągnięcia planu sześcioletniego” lub bezpośrednio w niepodzielonym tekście narracyjnym pisali (jeżeli chodzi o Częstochowę) o modernizacji, budowie czy też o dokonaniu przebudowy hut i wyróżnili tutaj właśnie m.in. hutę im. Bolesława Bieruta w Częstochowie²⁰. Miało to bardzo duże znaczenie, gdyż autorzy ci zaliczali te działania do wielu pierwszych osiągnięć odbudowującej się po wojnie Polski Ludowej i uświadamiali młode pokolenie o sukcesach „planu sześcioletniego” wraz z realizacją jego założeń.

W podręczniku Józefa Gierowskiego i Józefa Leszczyńskiego Częstochowa znalazła swoje miejsce w dwóch osobnych tematach. Pierwszym z nich była „Walka narodu polskiego z najazdem szwedzkim”, w którym to autorzy opisali atak nieprzyjaciela na klasztor Jasnej Góry. Wzmiankowali też, że próba jego opanowania wywołała w kraju społeczne oburzenie. Dokonano jej w listopadzie 1655 roku²¹. Stwierdzili oni również, że Jasna Góra była dobrze zorganizowaną i zaopatrzoną twierdzą oraz wyraźnie zaakcentowali postać Augustyna Kordeckiego (co nie było charakterystyczne dla tamtego okresu), dzięki któremu załoga była zagrzewana do walki i nie brakło jej sił na kilkutygodniowe oblężenie, zakończone sukcesem. W następnym zdaniu Gierowski i Leszczyński napisali: „Niemniej skierowanie działań przeciwko temu ośrodkowi kultu religijnego, a także zwycięskie przetrwanie oblężenia wzmogło rolę czynnika religijnego w toczonej walce”²². To przytoczenie wskazuje na odwołanie się do uczuć religijnych, a więc do czegoś, co w Polsce Ludowej nie dało się zaobserwować na co dzień. Utożsamiono więc Jasną Górę z ośrodkiem kultu religijnego. Autorzy uwidocznili też religijny aspekt zwycięstwa w Częstochowie, który wpłynął na losy przebiegu kolejnych walk w wojnie polsko-szwedzkiej²³. Ponadto w podręczniku tym znalazła się, niewystępująca w dotychczasowych pozycjach, mapa historyczna obrazująca walkę Polaków ze Szwedami w 1656 roku. Drugim

¹⁹ Tamże, s. 37.

²⁰ Wojciechowski M., *Historia dla klasy VIII*, Warszawa 1973, s. 195; Szcześniak A.L., *Historia dla klasy VIII*, Warszawa 1978, s. 266; Wapiński R., *Historia dla klasy 4 liceum ogólnokształcącego oraz dla klasy 3 technikum*, część druga, Warszawa 1977, s. 207.

²¹ Gierowski J., Leszczyński J., *Historia dla klasy 2 liceum ogólnokształcącego*, Warszawa 1977, s. 234.

²² Tamże, s. 234.

²³ Urbanowicz B., *Jasna Góra w szkolnej edukacji...*, s. 24.

tematem w niniejszej książce z wzmianką częstochowską były „Pierwsze reformy Rzeczypospolitej”. Gierowski i Leszczyński, podobnie jak w swoim wcześniejszym podręczniku z 1973 roku, opisali, że Kazimierz Pułaski z pomyślnością bronił się w Częstochowie, a później urządzał wypadu w głąb Polski²⁴. Na podstawie, przedstawionych informacji można orzec, że powyższy podręcznik wyróżnia się na tle pozostałych.

Na uwagę zasługuje jeszcze opracowanie Marcelego Kosmana z 1977 roku. W temacie „Najazd Szwedów na Polskę” zaledwie w jednym zdaniu autor ten odniósł się do Częstochowy, pisząc, że atak i oblężenie klasztoru na Jasnej Górze wywołało powszechne oburzenie²⁵. Podręcznik ten nie posiadał żadnych obrazków, rycin, tudzież środków graficznych związanych z omawianymi tu problemami. Były za to bloki ćwiczeniowe i podsumowanie tematu, również w formie zadań do rozwiązania.

Ryc. 3. Mapa prezentująca walkę z najeźdźcą szwedzkim w 1656 r.

Źródło: Gierowski J., Leszczyński J., *Historia dla klasy 2 liceum ogólnokształcącego*, Warszawa 1977, s. 233.

²⁴ Gierowski J., Leszczyński J., *Historia dla klasy 2 liceum...*, s. 315.

²⁵ Kosman M., *Historia dla klasy VI*, Warszawa 1977, s. 108.

Reasumując, należy stwierdzić, że tematyka częstochowska w podręcznikach okresu Polski Ludowej została przedstawiana zgodnie z wykładnią szkolnej edukacji historycznej tamtego okresu. Bardzo często posługiwano się ogólnikami i nie zagłębiano się w szczegóły. Od samego początku, czyli od lat czterdziestych, a później pięćdziesiątych, autorzy w opracowaniach prezentowali obronę miasta Częstochowy, ewentualnie klasztoru w Częstochowie, unikając nazwy Jasna Góra w tekście podstawowym, a całe to wydarzenie przedstawiali jako element wojny polsko-szwedzkiej²⁶. Ponadto w pracy Gryzeldy Missalowej i Janiny Schoenbrenner z 1952 roku można było spotkać, co akcentowały te autorki, aspekt ludowy i chłopski obrazowanych tutaj wydarzeń. Traktowały one najazd szwedzki jako powstanie narodowe, dzięki któremu mógł wrócić do kraju król Polski. Wyraźnie opowiadały się w tekście przeciwko szlachcie, którą uznały winną wywołania konfliktu ze Szwedami. Popierały z kolei masy ludowe, dzięki którym, jak uznały, Polska odniosła zwycięstwo z wrogiem²⁷. Zdarzało się, że w analizowanych wyżej podręcznikach określano klasztor jasnogórski jako twierdzę częstochowską, a jej obronie, ale z rzadka, przypisywano znaczenie moralne i religijne. W opracowaniu Gierowskiego i Leszczyńskiego, którzy stosowali zwrot Jasna Góra, można zauważyć, że autorzy ci pisali o niej jako o twierdzy dobrze ufortyfikowanej i zaopatrzonej, zestawiając ją jednocześnie z miejscem kultu religijnego. Jako jedyni autorzy wybranych tutaj podręczników z okresu Polski Ludowej odwołali się do postaci księdza Kordeckiego, która była w tamtych czasach raczej pomijana. Stosowali też środek symboliczny i w tym wypadku była to mapka prezentująca najazd szwedzki w 1656 roku. W latach siedemdziesiątych autorzy różnych podręczników przybliżali też tematykę gospodarczą, pozytywnie odnosząc się do „planu sześcioletniego”, w którym to doszło do rozbudowy m.in. Huty im. Bolesława Bieruta w Częstochowie. Nie pominęli wątku konfederacji barskiej i Kazimierza Pułaskiego.

Interesującym faktem było też skrzętne pomijanie przez autorów podręczników problematyki obchodów milenium. Skrupulatnie z roku 1964 przechodzili do 1968 roku, tak jakby przez cztery lata nic znaczącego w Polsce się nie wydarzyło. Daje się ten fakt dostrzec np. w pracy Romana Wapińskiego²⁸. Ów fakt miał oczywiście związek z konfliktem na linii państwo – Kościół. Częstochowy również nie ominął ten problem. Spór taki m.in. powstał na przełomie 1979/1980 roku, kiedy władze państwowe i wojewódzkie próbowały wybudować tunel pod skrzyżowaniem Alei Najświętszej Maryi Panny z ulicami prostopadłymi, który miał być długi na 40 metrów, wysoki na 2,55 metra i szeroki na

²⁶ Hoszowska W., Szczechura T., Tropaczyńska-Ogarkowa W., *Było to dawno... Opowiadania z dziejów ojczystych dla kl. IV szkoły podstawowej*, Warszawa 1946, s. 206 oraz Missalowa G., Schoenbrenner J., *Historia Polski*, Warszawa 1952, s. 95; Urbanowicz B., *Jasna Góra w szkolnej edukacji...*, s. 23.

²⁷ Urbanowicz B., *Jasna Góra w szkolnej edukacji...*, s. 24.

²⁸ Wapiński R., *Historia dla klasy 4 liceum ogólnokształcącego...*, s. 225.

9,5 metra²⁹. Budowano go po to, by wpłynąć na ograniczenie ruchu pielgrzymkowego na Jasną Górę, mimo iż oficjalnym powodem była chęć przebudowy częstochowskiego systemu komunikacji. Ponadto zapowiedziano modernizację ulic Pułaskiego i Starucha, poszerzając je z 9 do 14 metrów. Próbowano również tłumaczyć się tym, iż liczba mieszkańców wzrastała i zwiększała się liczba pielgrzymów, a nadto często dochodziło na wymienionym skrzyżowaniu do kolizji samochodowych³⁰. Wszelkie apele, prośby i listy wysyłane głównie przez bp. Stefana Barełę, biskupa częstochowskiego oraz próby negocjacji nic nie dały, bowiem ostatecznie tunel wybudowano. Po niedługim czasie okazało się, że konstrukcja ta miała wady. Centralną usterką, przed którą władze kościelne ostrzegały, było zalewanie go wodą podczas intensywnych opadów deszczu³¹. Zawiodła też instalacja elektryczna, która pod wpływem nawilgocenia ulegała awariom. Decyzję o zamknięciu tunelu wydano w 1999 roku.

Po upadku komunizmu w 1989 roku i powstaniu III Rzeczypospolitej sytuacja w edukacji historycznej i w całym szkolnictwie uległa znacznej poprawie, gdyż nie było już obowiązującej ideologizacji i cenzury podręcznikowej. W opracowaniach do nauczania historii pojawiły się nowe wątki. Problematykę częstochowską, po reformie programowej w pierwszej dekadzie wolnej Polski, „przedstawiano w książkach szkolnych wielowątkowo i w szerszym kontekście społecznym”³². Wszystkie cztery kwestie, zaznaczone we wstępnej części tego artykułu, w różnej objętości występowały w wybranych, przykładowych podręcznikach historii.

Już inną i szerszą wizję w temacie „Najazd Szwedów na Polskę” zaprezentował w swojej książce z 1991 roku Marcei Kosman, który w Polsce Ludowej, napisał na ten temat jedno zdanie. Tutaj dla odmiany w podrozdziale „Obrona Jasnej Góry” przedstawił, że najeźdźcy ze Szwecji, po wielu sukcesach z Polską, chcieli „zająć warowny klasztor ojców paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie, miejsce kultu Matki Boskiej”³³. Marzyli o tamtejszych skarbach. Jednak twierdza stawiała opór, a na jego czele stał przeor Augustyn Kordecki. Kosman zaznaczył też, co nie zdarzyło się do tej pory, że z militarnego punktu widzenia takie oblężenie traktowano jako epizod. Docenił natomiast jego duże znaczenie propagandowe. Autor ten nazwał Szwedów „heretyckimi najeźdźcami”³⁴, przeciwko którym oburzona szlachta, broniąca klasztoru w Częstochowie, walczyła do ostatniego. Dodał też, że po zakończeniu batalii ksiądz Kordecki zrelacjono-

²⁹ Durka J., *Historia jednej budowy. Sprawa przejścia podziemnego w okolicach Jasnej Góry w latach 1979–1980*, [w:] *Język. Religia. Tożsamość VIII. W poszukiwaniu tożsamości*, red. Cyran G., Skorupska-Raczyńska E., Gorzów Wielkopolski 2012, s. 51.

³⁰ Tamże, s. 52.

³¹ Tamże, s. 64.

³² Urbanowicz B., *Res Czenstochovianae w szkolnej edukacji historycznej...*, s. 250.

³³ Kosman M., *Historia. Wielkość i upadek Rzeczypospolitej szlacheckiej. Podręcznik dla klasy szóstej szkoły podstawowej*, Warszawa 1991, s. 79.

³⁴ Tamże, s. 79.

wał to wszystko w książce pt. *Nova Gigantomachia*, która dała wiedzę o tamtych wydarzeniach dla wielu pokoleń ludzi. Kosman w swojej pracy nie odniósł się jednak do Częstochowy w konfederacji barskiej.

Innym przykładem dla tej problematyki była praca Haliny Tomalskiej, przeznaczona dla szkół średnich zawodowych. W tekście podstawowym całego podręcznika i tym samym w rozdziale „Potop szwedzki” daje się odnotować *marginalia*. Na tej podstawie uczniowie łatwo mogli odnaleźć tematykę częstochowską, ponieważ autorka ta określiła ją jako: „Obrona Jasnej Góry”³⁵. W pierwszym akapicie, dotyczącym tej kwestii podała Tomalska dokładne datyienne obrony, tj. 19 listopada – 25 grudnia, co też występuje po raz pierwszy. I w tych dniach broniła skutecznie Jasnej Góry mała załoga, złożona z chłopów i mieszczan. Na jej czele stał ksiądz, przeor paulinów – Augustyn Kordecki. Obłężenie upadło, ponieważ, jak wskazała Tomalska, Szwedzi dostali wiadomość o zbliżających się, większych oddziałach polskich i o powstaniu ludowym na Podgórzu³⁶. Zwycięstwo z Częstochowy z kolei wpłynęło na losy innych części Polski, gdyż naród, czujący mobilizację i widzący, jak nieprzyjaciół nie szanuje praw ani uczuć religijnych, powstał przeciwko niemu już w grudniu 1655 roku. Autorka również odwołuje się do Częstochowy podczas konfederacji barskiej, pisząc, że „Francuzi pomogli ufortyfikować stałe punkty oporu, np. w Częstochowie i Lanckoronie”³⁷. Podręcznik ten posiadał także na końcu każdego z rozdziałów odpowiedni zestaw bloków ćwiczeniowych, a ciekawostki i ważne informacje zapisywano w ramkach.

W podręczniku autorstwa Tadeusza Cegielskiego i Katarzyny Zielińskiej uczeń, który był skoncentrowany wyłącznie na tekście narracyjnym, o Częstochowie w potopie szwedzkim dowiedział się niewiele. Autorzy w temacie „Kryzys państwa. Najazd szwedzki (1655–1660)” wykazali, że obrona klasztoru na Jasnej Górze, tocząca się w 1655 roku od listopada do grudnia była bohaterska, gdyż skutkowałą powstaniem religijnej motywacji wśród narodu do oporu przeciw Szwedom³⁸. Kolejne wiadomości zostały przekazane w sylwetce ojca Augustyna Kordeckiego, żyjącego w latach 1603–1673. Forma takiej prezentacji nie była jeszcze dotychczasowo przedstawiana. Postać tę zilustrowano obrazem przeora modlącego się pod obrazem Matki Boskiej. Na drugim planie widać scenerię walk o Jasną Górę. Cegielski i Zielińska zakończyli ten opis wspomnieniem o jego pracy wydanej w 1658 roku, pt. *Nova Gigantomachia contra Sacram Imaginem...*³⁹ O Częstochowie w konfederacji barskiej pisali w rozdzia-

³⁵ Tomalska H., *Od pierwszych cywilizacji do czasów nowożytnych. Historia dla szkół średnich zawodowych*, Warszawa 1993, s. 298.

³⁶ Tamże, s. 298.

³⁷ Tamże, s. 380.

³⁸ Cegielski T., Zielińska K., *Historia. Dzieje nowożytne. Podręcznik dla szkół średnich klasy II liceum ogólnokształcącego*, Warszawa 1994, s. 178.

³⁹ Tamże, s. 180.

le „Konfederacja barska (1768–1772)”. Zrelacjonowali tutaj pierwsze militarne sukcesy barzan, jakimi było m.in. zdobycie Częstochowy i zamku na Wawelu. Nie pomogło to jednak w całej kampanii, gdyż inne działania konfederatów skompromitowały ich i zostały użyte przez wrogów⁴⁰. Podręcznik został obudowany różnymi środkami graficznymi, a przede wszystkim portretami znaczących osób związanych z najazdem szwedzkim. Pojawiła się też w nim mapa, obrazująca ów najazd i fragmenty rozmaitych rycin. Nie brakowało też fragmentów tekstów źródłowych.

Ryc. 4. Ksiądz Augustyn Kordecki – przeor klasztoru na Jasnej Górze, który tutaj modli się pod obrazem Matki Boskiej

Źródło: Cegielski T., Zielińska K., *Historia. Dzieje nowożytne. Podręcznik dla szkół średnich klasy II liceum ogólnokształcącego*, Warszawa 1994, s. 180.

Również dla uczniów, tym razem klasy szóstej szkoły podstawowej, treści częstochowskie, w temacie „W czasach wojen i wielkich wódzów”, znalazły się w książce szkolnej Grzegorza Wojciechowskiego. Ów autor informował młodych odbiorców, w podrozdziale „W latach potopu szwedzkiego”, że obrona Jasnej Góry w Częstochowie stanowiła w całej wojnie polsko-szwedzkiej punkt zwrotny. Klasztoru – dobrze ufortyfikowanego – broniła załoga licząca około 250 ludzi⁴¹. Znaleźli się wśród nich przedstawiciele szlachty, zakonnicy i żołnierze. Silniejsze wojska szwedzkie zostały odparte po sześciu tygodniach walk, w efekcie czego zrezygnowały z dalszego oblężenia. Zwycięstwo w Częstochowie dało sygnał do dalszych potyczek, ale tym razem o zasięgu ogólnokrajowym, dlatego m.in. organizowano oddziały partyzanckie, które nękały atakami

⁴⁰ Tamże, s. 304.

⁴¹ Wojciechowski G., *Historia i społeczeństwo 6*, Poznań 2001, s. 47.

swojego wroga, a przez to go znacznie osłabiały⁴². W podręczniku tym, kończącym się chronologicznie na czasach współczesnych, brakowało informacji o Częstochowie w konfederacji barskiej, jak i o samej konfederacji. Autor nie wspomniał też o hucie w Częstochowie czy obchodach milenium i „aresztowaniu” kopii obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej. Przy temacie związanym z najazdem szwedzkim prezentował fakty poprzez środki graficzne, kadry z filmu *Potop* dotyczące obrony klasztoru w Częstochowie, a także obraz obrony Jasnej Góry, w opisie którego podał nazwisko przeora klasztoru – księdza Kordeckiego oraz zamieścił wiadomość, że Szwedzi, podchodząc pod świątynię, chcieli zagarnąć jej skarby. Podręcznik posiadał dużą obudowę i zawierał też podsumowania tematów, teksty źródłowe, a także bloki ćwiczeniowe na końcu rozdziałów.

Ryc. 5. Obrona Jasnej Góry

Źródło: Wojciechowski G., *Historia i społeczeństwo* 6, Poznań 2001, s. 47.

Inną propozycję przedstawienia owych treści w swoim podręczniku do liceum z 2003 roku zaprezentowali autorzy: Bogumiła Burda, Bohdan Halczak, Roman Maciej Józefiak, Anna Roszak i Małgorzata Szymczak. Zobrazowali oni wątki częstochowskie, m.in. podczas potopu szwedzkiego, w rozdziale „Wojny Rzeczypospolitej w XVII wieku i ich konsekwencje”, w podrozdziale „Potop

⁴² Tamże, s. 47.

szwedzki. Zmagania polsko-rosyjskie w drugiej połowie XVII wieku”. Opracowanie to, mimo iż stanowiło wykładnię dziejów dla młodego pokolenia – dla klas humanistycznych profilu rozszerzonego, Częstochowie poświęciło znacznie mniej uwagi niż, poprzednio analizowane, inne prace. Informacje o tym mieście autorzy ci zamieścili wyłącznie pod ilustracją prezentującą oblężenie Jasnej Góry przez Szwedów w 1655 roku⁴³. Zakomunikowali tam, że Szwedzi przyszli pod klasztor jasnogórski w Częstochowie w celu zabrania tamtejszych skarbów i rozpoczęli oblężenie od listopada do grudnia 1655 roku. Na czele tej obrony stanął ksiądz Kordecki. Autorzy w kolejnych zdaniach wymienili także skutki powyższych działań, tj. zawiązanie konfederacji w Tyszowcach, prowadzenie wojny partyzanckiej i powrót do Polski króla Jana Kazimierza⁴⁴. Z kolei w temacie „Początki panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego. Pierwszy rozbiór Rzeczypospolitej”, w podrozdziale „Konfederacja barska (1768–1772)” napisali, że Częstochowa, utrzymawszy się najdłużej, padła jako ostatni punkt oporu konfederatów w 1772 roku⁴⁵. Praca, mimo wszystko, została obudowana w różne elementy dydaktyczne, tj. mapy, bloki ćwiczeniowe, *marginalia*, teksty źródłowe. Autorzy na końcu każdego tematu zaprezentowali też literaturę pomocniczą. W rozdziale o potopie szwedzkim zamieszczona ilustracja była niemalże identyczna jak ta występująca w podręczniku Anny Klubówny i Janiny Stępieniowej z 1961 roku.

Jeżeli chodzi o wskazywane w tym artykule dwa pozostałe problemy związane z Częstochową, to zostały one przybliżone np. w podręczniku Andrzeja Pankowicza z roku 1990. Autor w temacie „Plan sześcioletni” uwidoczniał, że m.in. w okręgu częstochowskim, jak i białostockim, krakowskim i lubelskim, doszło do rozwoju przemysłu⁴⁶. Potwierdził tym samym ważność tej kwestii, ale trzeba podkreślić również, że nie poświęcił słowa, tak chwalonej w czasach Polski Ludowej, Hucie im. Bolesława Bieruta. W rozdziale „Wydarzenia marcowe i kryzys grudniowy” nie występował już, charakterystyczny dla poprzedniej epoki, przeskok z wydarzeń roku 1964 bezpośrednio do faktów z 1968 roku. Tutaj pojawił się ten moment, w którym Pankowicz opisał krótko obchody 1000-lecia państwa polskiego i w związku z tym występujące wówczas konflikty na linii państwo – Kościół⁴⁷. Mimo to, wątku „aresztowania” kopii obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej w owej pracy odnotować się nie dało. Był to podręcznik zaopatrzony w literaturę zamieszczoną w końcowych częściach tematów, gdzie znajdowały się też zagadnienia do dyskusji. Obrazki i inne środki graficzne odnoszące się do Częstochowy w tej książce nie występowały.

⁴³ Burda B., Halczak B., Józefiak R.M., Roszak A., Szymczak M., *Czasy nowożytne. Historia 2. Zakres rozszerzony. Podręcznik dla liceum ogólnokształcącego*, Gdynia 2003, s. 181.

⁴⁴ Tamże, s. 181.

⁴⁵ Tamże, s. 274.

⁴⁶ Pankowicz A., *Historia. Polska i świat współczesny. Podręcznik dla szkół średnich dla klasy IV liceum ogólnokształcącego oraz dla klasy III technikum i liceum zawodowego*, Warszawa 1990, s. 232.

⁴⁷ Tamże, s. 268.

Szerzej problem ten rozwijał w swoim podręczniku szkolnym do nauczania historii Roman Tusiewicz. Najpierw Częstochowa została przez niego nakreślona w temacie „Gospodarka polska w latach 1948–1955”. Przy okazji omawiania założeń „planu sześcioletniego” autor ten uwidoczniał, że do największych inwestycji realizowanych za pomocą tego planu należało rozwinięcie kilku zakładów, tzn. m.in. kombinatu metalurgicznego w Nowej Hucie, mieszczącej się koło Krakowa, oraz huty w Częstochowie (przy wskazaniu, że doszło do jej rozbudowy). Tusiewicz wymienił też wiele innych fabryk, tudzież zakładów mieszczących się w zakresie tej „sześciolatki”⁴⁸. W przeciwieństwie do opracowania Pankowicza, w podręczniku Tusiewicza dało się odnaleźć treści dotyczące „aresztowania” kopii obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej. Miało to ścisły związek z obchodami święta 1000-lecia państwa polskiego. Po ogłoszeniu w 1957 roku przez prymasa Polski Stefana Wyszyńskiego programu dziesięcioletniej Wielkiej Nowenny Milenijnej Kościół katolicki w Polsce miał się przygotować do obchodów tysiąclecia chrztu. Na podstawie tego programu Polacy mieli zostać uświadomieni nt. swojej narodowej i religijnej tożsamości⁴⁹, czego jednym z elementów było upowszechnianie kultu Matki Bożej Królowej Polski. W myśl tego zdecydowano się na wędrowkę kopii obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej po całym kraju. Początek tej peregrynacji nastąpił w sierpniu 1957 roku. Komunistyczne władze państwa polskiego, będące w konflikcie z Kościołem katolickim, ogłosiły swoje konkurencyjne święto i przedstawiły plan obchodów – Tysiąclecia Państwa Polskiego, a w związku z tym program „tysiąca szkół na Tysiąclecie”⁵⁰. Represje wobec Kościoła wzmogły się, czego symptomem była rewizja w Prymasowskim Instytucie Ślubów Narodu na Jasnej Górze. Ograniczono też m.in. lekcje religii w szkołach. Tusiewicz opisał dokładnie przebieg obchodów milenijnych, zapoczątkowanych w kwietniu 1966 roku w Gnieźnie i Poznaniu⁵¹. Papieża Pawła VI nie wpuszczono do kraju, więc fotel dla Ojca Świętego pozostał pusty. „3 maja na Jasnej Górze prymas ukoronował obraz Matki Boskiej Częstochowskiej i odczytał Akt oddania Polski w macierzystą niewolę Marii Matki Kościoła”⁵². Całą historię tego święta autor analizowanego tutaj podręcznika zakończył „aresztowaniem” przez władze kopii obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej i odesłaniem go na Jasną Górę. Od tej pory po kraju podróżowały same ramy. Opracowanie to, bogate w faktografię, przy okazji przedstawianych tutaj problemów nie ujmowało żadnych środków graficznych. Obok tekstu podstawowego pojawiła się też część poświęcona pracy ze źródłem, a także pytania i polecenia dla uczniów.

⁴⁸ Tusiewicz R., *Historia 4. Polska współczesna 1944–1989. Podręcznik dla klasy liceum ogólnokształcącego*, Warszawa 1994, s. 100. „Sześciolatka” – inne określenie planu sześcioletniego.

⁴⁹ Tamże, s. 203.

⁵⁰ Tamże, s. 204.

⁵¹ Tamże, s. 205.

⁵² Tamże, s. 205.

Równie szeroko na powyższe kwestie spojrział Andrzej Garlicki w swoim podręczniku z 2002 roku. Cały jego tekst, posiadający w bocznych ramach *marginalia*, był dość szczegółowym ujęciem dziejów Polski oraz, w konkretnych przypadkach, Częstochowy. Już dużo wcześniej (patrząc chronologicznie) niż poprzedni autorzy Garlicki opisał dzieje Polski w połączeniu z Częstochową. Wyszedł od roku 1947, kiedy władza ograniczała Kościół i wpływała na jego działalność. Rezultatem tego była Konferencja Plenarna Episkopatu we wrześniu 1947 roku na Jasnej Górze. Zebrane tam duchowieństwo wezwało do bojkotu prasy antyreligijnej⁵³. Kolejną informację o Częstochowie autor ten podał w odniesieniu do obchodów milenijnych. Kopia obrazu Czarnej Madonny z Częstochowy, którą prymas Wyszyński przywiózł z Rzymu, gdzie została pobłogosławiona przez papieża, rozpoczęła swoją wędrowkę po kraju, gdzie trafiała do polskich parafii. W kolejnych zdaniach, Garlicki przedstawił, podobnie jak Tusiewicz, elementy ograniczenia Kościoła przez władzę⁵⁴, tzn. rewizję w Instytucie Prymasowskim Ślubów Narodu na Jasnej Górze. Gdy doszło już z kolei do obchodów milenijnych w 1966 roku, władza za wszelką cenę utrudniała świętowanie. Podjęła też walkę z kopią obrazu wędrującą po kraju. W końcu go zatrzymano i odesłano z powrotem do klasztoru jasnogórskiego. W aucie przewożono, mimo wszystko, na znak protestu, same ramy, z czasem udekorowane⁵⁵. Podobny schemat tekstu narracyjnego można było zaobserwować w książce Romana Wapińskiego. Nie ma też tutaj ilustracji odnoszących się do problematyki częstochowskiej.

W podręczniku Bogumiły Burdy, Bohdana Halczaka, Romana Macieja Józefiaka i Małgorzaty Szymczak z 2005 roku, ale tym razem dla klas trzecich liceów, można było spotkać powyższą tematykę w rozdziale „Kryzysy ideologiczne, gospodarcze, polityczne i społeczne w PRL w drugiej połowie XX wieku. Działalność Solidarności”. Bezpośrednio do Częstochowy odnosiła się powyższa praca w podrozdziale „Milenium chrztu państwa polskiego”. Napisano w niej, jeżeli chodzi o wątki częstochowskie, że papież Paweł VI miał być gościem honorowym na uroczystościach religijnych na Jasnej Górze, ale ze względu na zakaz jego przybycia do Polski, wydany przez władze komunistyczne, nie mógł się on tutaj pojawić. 3 czerwca mszę odprawił Karol Wojtyła, ówczesny metropolita krakowski. Władze utrudniały też pielgrzymowanie kopii obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej, którą podczas przejazdu przez jakieś miasto, miano nakryć plandeką⁵⁶. Częstochowa pojawiła się też w tej pozycji m.in. na mapach – jednej przedstawiającej porównanie terytorium Polski z 1939 i 1945 roku, drugiej – ob-

⁵³ Garlicki A., *Historia 1939–2001. Polska i świat. Podręcznik dla liceów ogólnokształcących, liceów profilowanych i techników*, Warszawa 2002, s. 202.

⁵⁴ Tamże, s. 273.

⁵⁵ Tamże, s. 297.

⁵⁶ Burda B., Halczak B., Józefiak R.M., Szymczak M., *Historia najnowsza. Historia 3. Zakres rozszerzony. Podręcznik dla liceum ogólnokształcącego*, Gdynia 2005, s. 297.

razującej protesty społeczne w PRL⁵⁷. Nie ujęto po raz kolejny Częstochowy w połączeniu z planem sześcioletnim. Tym samym jest to już następne opracowanie III RP, gdzie wątek ten był raczej pomijany. Zamieszczono też w nim bloki ćwiczeniowe i teksty źródłowe. Uzupełniono też tekst wykazem literatury.

Ostatnim analizowanym podręcznikiem będzie praca Rafała Doleckiego, Krzysztofa Gutowskiego i Jędrzeja Smoleńskiego. Ta książka, jak i trzy poprzednie, jeżeli wspominała o planie sześcioletnim, to z reguły Częstochowa i huta nie były już tak przedstawiane jak we wcześniejszych latach. Natomiast w temacie „PRL w okresie rządów Władysława Gomułki” autorzy Ci wskazywali na wątki częstochowskie w powiązaniu z obchodami milenium. Po pierwsze, poinformowali uczniów szkół średnich, że władze komunistyczne jak tylko mogły, przeszkadzały Kościołowi we wszelkich uroczystościach. Nie zgodzono się na przyjazd Ojca Świętego Pawła VI, a kopię obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej, pielgrzymującej po parafiach w Polsce, „aresztowano” i odesłano z powrotem na Jasną Górę⁵⁸. Kościół nie poddał się i w ramach bojkotu przewoził przez Polskę puste ramy. Po drugie, autorzy tego podręcznika, wskazali, że mimo iż Kościół był tak ograniczany, to uroczystości majowe na Jasnej Górze odbyły się, a uczestniczyło w nich kilka tysięcy ludzi⁵⁹. Działania fizyczne i propagandowe władzy nic więc nie dały. Opracowanie to posiadało szeroką bazę szaty graficznej, lecz nie odnosiła się ona do prezentowanej tutaj problematyki. Nie zabrakło też tekstów źródłowych z pytaniami do nich oraz poleceń do wykonania dla uczniów.

Należy stwierdzić, że sytuacja edukacji historycznej po 1989 roku zmieniła się zupełnie w odniesieniu zwłaszcza do Polski Ludowej. Historia i materiał faktograficzny w podręcznikach były już zupełnie uwolnione od cenzury i ideologizacji, dzięki czemu pojawiało się dużo więcej informacji wcześniej zakazanych. Wątki częstochowskie i Jasną Górę opisywano inaczej. W nowszych opracowaniach do nauczania historii zwrócono uwagę na aspekt milenijny, całkowicie pomijany w Polsce Ludowej ze względu na konflikt władz państwowych z Kościołem. Sygnalizowano, że „aresztowano” wędrującą po Polsce kopię obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej i odesłano ją na Jasną Górę. W ramach protestu po kraju peregrynowały same ramy. Uświadamiano młodemu pokoleniu, że Kościół katolicki był jedyną legalną ostoją opozycyjną wobec władz Polski Ludowej, dlatego zapewnił sobie poparcie społeczne i był instytucją oporu wobec władzy. Jasną Górę autorzy podręczników starali się przedstawić jako centrum pielgrzymkowe. Na tej podstawie wyeksponowano ruch pielgrzymkowy, który miał bardzo ważne znaczenie. Podobnie o obronie Jasnej Góry w czasach potopu szwedzkiego autorzy III Rzeczypospolitej pisali jak w czasach II RP, tzn. starali

⁵⁷ Tamże, s. 302.

⁵⁸ Dolecki R., Gutowski K., Smoleński J., *Po prostu historia. Podręcznik. Szkoły ponadgimnazjalne*, Warszawa 2012, s. 339.

⁵⁹ Tamże, s. 339.

się wskazać na religijny i moralny charakter tej obrony, którą też traktowano jako punkt zwrotny w całej wojnie, eksponowali ponownie postać i sylwetkę księdza Augustyna Kordeckiego. W tych podręcznikach daje się też zauważyć nie tylko przyczyny i przebieg potopu, ale liczne konsekwencje i skutki wojny polsko-szwedzkiej. U Haliny Tomalskiej można znaleźć datyienne oblężenia klasztoru oraz *marginalia* obok tekstu podstawowego, a w podręczniku Kosmana, Cegielskiego i Zielińskiej tytuł dzieła napisanego przez przeora Kordeckiego. Padały też informacje o tym, dlaczego Szwedzi przegrali pod Częstochową. O konfederacji barskiej pisano porównywalnie mniej, ale pojawiło się stwierdzenie o ostatnim punkcie obrony konfederatów w Częstochowie. Praktycznie nie wspomniano w ogóle, przy okazji omawiania planu sześcioletniego, o rozwoju huty w tym mieście. Jedynym wyjątkiem był podręcznik Tusiewiczza, w którym autor dokonał też szerokiego opisu konfliktów państwa polskiego z Kościołem katolickim w sprawie różnic dotyczących obchodów tysiąclecia chrztu Polski. Nie pominął tym samym wydarzeń z roku 1966. W opracowaniach z okresu III RP autorzy podkreślali również, że władze państwowe utrudniały Kościołowi świętowanie tysiąclecia, a kopię obrazu pielgrzymującego po Polsce, gdy przejeżdżał przez miasta, rozkazano nakrywać plandeką. Garlicki w swojej pracy poruszał problem, który nie występował w wybranych tutaj książkach szkolnych. Otóż pisał on o plenarnej Konferencji Episkopatu na Jasnej Górze z 1947 roku, mającej na celu m.in. bojkotowanie prasy antyreligijnej. Te podręczniki posiadały też liczne teksty źródłowe oraz polecenia i pytania do uczniów w ramach rekapitulacji pierwotnej.

Podsumowując, należy nadmienić, że Częstochowa w podręcznikach historii znalazła swoje należyte miejsce. Autorzy opracowań tworzyli własne narracje wokół pewnych podobnych kategorii problemowych. W okresie dwudziestolecia międzywojennego tematyka częstochowska, jako element historii regionalnej i lokalnej, na stałe znalazła się w książkach szkolnych do nauczania historii od lat trzydziestych. Autorzy wówczas pisali głównie o obronie Jasnej Góry, w powiązaniu z potopem szwedzkim. Obronie tej przypisywali aspekt religijny, moralny i patriotyczny, a samo miejsce określali jako święte i cudowne. Tylko w pracach przedwojennych autorzy wymieniali postać generała Millera. Nie pojawiał się on później w treściach nauczania w szkole, tak samo jak nazwa „kurnik”, której ów generał użył na określenie Jasnej Góry. Podkreślano także, że obrona klasztoru trwała 40 dni, a ostateczne zwycięstwo wywołało radość społeczną. Autorzy wysoko oceniali też pozycję przeora paulinów – księdza Augustyna Kordeckiego, który dowodził obroną i wzmacniał ducha walki w załodze. Odnoszono się do jego książki, pisząc o niej jako o pamiątniku, lecz nie podawano jej nazwy.

W Polsce Ludowej, ze względu na ideologizację i cenzurę podręcznikową, autorzy pisali na ten temat symbolicznie, ogólnie i lapidarnie. Podkreślali rolę mas ludowych, społecznych, dzięki którym, jak twierdzili, pokonano najeźdźcę

szwedzkiego. Z pominięciem jednego opracowania, autorzy nie wzmiankowali o obronie klasztoru, ale o „obronie Częstochowy”, bądź „twierdzy częstochowskiej”. Postać księdza Kordeckiego starano się pomijać, bowiem nie miała ona takiego znaczenia dla ówczesnego systemu politycznego jak w epoce wcześniejszej. Sam najazd jednak, jak zaznaczali, wywołał duże społeczne oburzenie. Bardzo chętnie rozwijano temat planu sześcioletniego, którego jednym z sukcesów była modernizacja huty w Częstochowie. Głoszono też śmiało tezy o sukcesie tego planu i jego realizowanych założeniach. O Częstochowie w konfederacji barskiej pisano mało. Odwoływano się tu tylko do Kazimierza Pułaskiego, broniącego się właśnie w tym mieście. Obchodów millenium w ogóle nie poruszano, a głównym tego powodem był konflikt władz polskich z Kościołem katolickim.

W III Rzeczypospolitej ponownie podkreślano religijny i moralny aspekt obrony Jasnej Góry, eksponowano postać księdza Kordeckiego, pisząc tym razem tytuł jego dzieła, tj. *Nowa Gigantomachia*. Samą obronę autorzy traktowali jako punkt zwrotny całej wojny. Pojawiły się datyienne całej batalii częstochowskiej, a nie tylko daty miesięczne, a ponadto podawano jej dokładne przyczyny, przebieg i skutki. Wątek huty częstochowskiej nie miał już takiej pozycji jak w Polsce Ludowej i przy okazji omawiania planu sześcioletniego praktycznie o nim w ogóle nie wspomniano. Bardzo zasadniczo odnoszono się do obchodów milenijnych i „aresztowania” kopii obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej. Jasną Górę starano się przedstawić jako centrum pielgrzymkowe, a sam ruch pielgrzymkowy wyraźnie zaznaczano. Akcentowano, że Kościół katolicki stanowił jedyną legalną ostoję opozycji w czasach Polski Ludowej. Wokół niej gromadził się tłum wiernych i dzięki temu Kościół miał duże poparcie społeczne. Często też w nowszych podręcznikach pojawiały się bogate teksty źródłowe i bloki ćwiczeniowe.

Bibliografia

I. Źródła drukowane:

a) Podręczniki historii z II Rzeczypospolitej Polskiej:

Gebertowa G., *Historia dla V klasy szkół powszechnych*, London 1946.

Pohoska H., Wyszynacka M., *Podręcznik dla klasy V szkoły powszechnej*, Warszawa 1933.

Schoenbrenner J., *Dzisiaj i dawniej na ziemiach polskich. Podręcznik do nauki dla klasy V szkół powszechnych drugiego i trzeciego stopnia*, Warszawa 1938.

b) Podręczniki historii z Polski Ludowej:

Arnold S., Michalski J., Piwarski K., *Historia Polski. Od połowy XV wieku do roku 1795*, Warszawa 1962.

- Galos A., Gierowski J., Leszczyński J., Wapiński R., *Historia dla klasy II technikum*, Warszawa 1973.
- Gierowski J., Leszczyński J., *Historia dla klasy 2 liceum ogólnokształcącego*, Warszawa 1977.
- Klubówna A., Stępieniowa J., *W naszej ojczyźnie. Podręcznik historii dla klasy IV*, Warszawa 1961.
- Kosman M., *Historia dla klasy VI*, Warszawa 1977.
- Szcześniak A.L., *Historia dla klasy VIII*, Warszawa 1978.
- Szostakowski S., *Historia dla klasy VI*, Warszawa 1972.
- Wapiński R., *Historia dla klasy 4 liceum ogólnokształcącego oraz dla klasy 3 technikum, cz. 2*, Warszawa 1978.
- Wojciechowski M., *Historia dla klasy VIII*, Warszawa 1973.

c) Podręczniki historii z III Rzeczypospolitej Polskiej:

- Burda B., Halczak B., Józefiak R.M., Roszak A., Szymczak M., *Czasy nowożytne. Historia 2. Zakres rozszerzony. Podręcznik dla liceum ogólnokształcącego*, Gdynia 2003.
- Burda B., Halczak B., Józefiak R.M., Szymczak M., *Historia najnowsza. Historia 3. Zakres rozszerzony. Podręcznik dla liceum ogólnokształcącego*, Gdynia 2005.
- Cegielski T., Zielińska K., *Historia. Dzieje nowożytne. Podręcznik dla szkół średnich klasy II liceum ogólnokształcącego*, Warszawa 1994.
- Dolecki R., Gutowski K., Smoleński J., *Po prostu historia. Podręcznik. Szkoły ponadgimnazjalne*, Warszawa 2012.
- Garlicki A., *Historia 1939–2001. Polska i świat. Podręcznik dla liceów ogólnokształcących, liceów profilowanych i techników*, Warszawa 2002.
- Kosman M., *Historia. Wielkość i upadek Rzeczypospolitej szlacheckiej. Podręcznik dla klasy szóstej szkoły podstawowej*, Warszawa 1991.
- Pankowicz A., *Historia. Polska i świat współczesny. Podręcznik dla szkół średnich dla klasy IV liceum ogólnokształcącego oraz dla klasy III technikum i liceum zawodowego*, Warszawa 1990.
- Tomalska H., *Od pierwszych cywilizacji do czasów nowożytnych. Historia dla szkół średnich zawodowych*, Warszawa 1993.
- Tusiewicz R., *Historia 4. Polska współczesna 1944–1989. Podręcznik dla klasy liceum ogólnokształcącego*, Warszawa 1994.
- Wojciechowski G., *Historia i społeczeństwo 6*, Poznań 2001.

II. Opracowania:

- Brynkus J., *Komunistyczna ideologizacja, a szkolna edukacja historyczna w Polsce (1944–1989)*, Kraków 2013.
- Język. Religia. Tożsamość VIII. *W poszukiwaniu tożsamości*, red. Cyran G., Skorupska-Raczyńska E., Gorzów Wielkopolski 2012.

- Literatura i kultura w Częstochowie, Częstochowa w literaturze i kulturze*, red. Hurnikowa E., Wróbel E., Wypych-Gawrońska A., Częstochowa 2009.
- Pawlak M., *Niemieckie obozy koncentracyjne na ziemiach polskich w podręcznikach historii*, maszynopis pracy magisterskiej napisanej pod kierunkiem naukowym dr hab. prof. AJD Beaty Urbanowicz, Częstochowa 2015.
- Wojdon J., *Propaganda polityczna w podręcznikach dla szkół podstawowych Polski Ludowej (1944–1989)*, Toruń 2001.

III. Artykuły:

- Durka J., *Historia jednej budowy. Sprawa przejścia podziemnego w okolicach Jasnej Góry w latach 1979 - 1980*, [w:] *Język. Religia. Tożsamość VIII. W poszukiwaniu tożsamości*, pod red. Cyran G., Skorupska-Raczyńska E., Gorzów Wielkopolski 2012.
- Urbanowicz B., *Res Czenstochovianae w szkolnej edukacji historycznej w latach 1922–2001*, [w:] *Literatura i kultura w Częstochowie, Częstochowa w literaturze i kulturze*, pod red. Hurnikowej E., Wróbel E., Wypych-Gawrońskiej A., Częstochowa 2009.
- Urbanowicz B., *Jasna Góra w szkolnej edukacji historycznej*, „Wiadomości Historyczne” 2014, nr 6.

Częstochowa w podręcznikach historii XX i XXI wieku

Streszczenie

W artykule tym jego autor przedstawił przykłady i wnioski dotyczące wizji miasta Częstochowy w wybranych podręcznikach historii, z różnych okresów dziejów polskich i na różnorodnych stopniach kształcenia edukacji historycznej. Głównie wątki te pojawiały się przy okazji omawiania potopu szwedzkiego i obrony Jasnej Góry.

Słowa kluczowe: Częstochowa, podręczniki historii, potop szwedzki, obrona Jasnej Góry, obchody millenium, Huta im. Bolesława Bieruta.

Czestochowa in the history books in 20th and 21st century

Summary

In this article the author presents examples of the vision of the city of Czestochowa in selected history textbooks, from various periods of the history of Poland and for various levels of education. Mainly these threads appear in discussing of “the Swedish invasion” and defense of Jasna Gora.

Keywords: Czestochowa, history books, the Swedish army, defense of Jasna Gora, the celebration of the millennium, steelworks Boleslaw Bieruta.